

УДК 94(477)"17-18"

С.М.Єсюнін

Адвокатура Поділля в період інтеграції до російської судової системи наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (1793–1840 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел проведено дослідження історії адвокатури Поділля у 1793–1840 рр. У хронологічному порядку висвітлено процес інтегрування та адаптування подільської адвокатури до російської адміністративно-правової системи, поступове її повне переформатування до норм імперського законодавства, а згодом – ліквідація. Акцентовано увагу на тому, що на території, інкорпорованої наприкінці XVIII ст. до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, на відміну від інших українських земель (лівобережних та південних) вже існувала розвинута система адвокатури. На початку XIX ст. подільська адвокатура була частково адаптована до створених у Подільській губернії судових органів, але продовжувала працювати на підставі польсько-литовських законів попередніх століть. Проте, поступова зміна законодавчої бази щодо адвокатської практики, введення норм російських законів у судочинстві та реакція на Польське повстання 1830–31 років привели спочатку до обмеження діяльності адвокатів, а згодом до ліквідації названої інституції. Після царського указу від 25 червня 1840 р. у Подільській губернії почали діяти російські закони в повному обсязі, отож інститут адвокатури, який вів свої традиції від литовсько-польських часів, фактично був ліквідований. Офіційний термін “адвокат” зникає, відтоді його послуги стали вважатися неофіційними. В судах представниками підсудних могли бути лише повірені (уповноважені) у справах, але вони як правило виконували здебільше представницькі функції та не здійснювали захист. Такий стан у судово-правовій системі Поділля та суміжних територій – відсутність офіційної адвокатури, тривав понад два десятиліття – до судової реформи 1864 р.

Серед іншого, у дослідженні проведено аналіз кадрового формування подільської адвокатури, її кількісний склад та соціальне середовище, з якого вона формувалась. Визначено умови діяльності адвокатів, їхні повноваження та з'ясовано причини ліквідації цієї інституції. Подані прізвища адвокатів Подільської губернії, що були приведені до присяги наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, судова система, інтеграція, Подільський головний суд, повітові суди, Подільська губернія, Південно-Західний край, Російська імперія.

Невід’ємною складовою правової держави є існування ефективного інституту адвокатури, здатного захищати права громадян, організацій та установ.

Роки незалежності України яскраво продемонстрували, наскільки складно і водночас важливо створити таку систему адвокатури, діяльність якої би відповідала новим політико-економічним умовам сьогодення та змінам суспільства. Перебудову адвокатури на засадах, які притаманні розвинутій демократії, доцільно проводити, використовуючи вітчизняний історичний досвід. У цьому плані надзвичайно цікавим є період кінця XVIII – початку XX ст., коли більшість українських земель перебували у складі Російської імперії. В цей час адвокатура разом з іншими юридичними установами пройшла шлях реформування в умовах становлення капіталістичних відносин.

Метою статті є дослідження різних аспектів інституту адвокатури Подільської губернії – юридичного, писемного, функціонального – з часу входження регіону до складу Російської імперії і до припинення царизмом його існування у 1840 р.

Зазначимо, що не у всіх українських регіонах названий процес відбувся однаково. Найбільш виражені відмінності мали Південно-Західні губернії – Київська, Подільська та Волинська. На цій території, інкорпорованої наприкінці XVIII ст. до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, на відміну від інших українських земель (лівобережних та південних) існували станові суди з виборністю суддів, з розвинутою системою адвокатури. Російська влада для отримання підтримки в середовищі місцевої знаті пішла на збереження певних елементів судової системи Речі Посполитої. Саме існування адвокатури поряд із Литовським Статутом, на думку російських можновладців, мало б створити ілюзію збереження “старих” часів та забезпечити лояльність до влади, передусім у шляхти та міщанства. Але, разом з тим вже з початку XIX ст. був запущений механізм інтегрування та адаптування адвокатури до російської адміністративно-правової системи, а згодом повного переформатування до норм імперського законодавства. Завершився цей процес фактичним знищення інституції адвокатури у 40-х рр. XIX ст. Надалі історичні шляхи адвокатури Південно-Західних губерній були схожі з усіма іншими підросійськими землями України – створення під час судової реформи 60-х років XIX ст. та розвиток у наступні роки інституту повірених. Такий еволюційний шлях спричинив використання різних назв щодо адвокатів Південно-Західних губерній України. У XVII–XVIII ст. особи, які професійно займалися процесуальним представництвом, отримали загальну назву палестр; у документах кінця XVIII – початку XIX ст. їх здебільше називали адвокатами, інколи – патронами, агентами, юристами; у першій половині XIX ст. – адвокатами та повіреними, хоча все-таки певні відмінності між ними існували, а після реформи 1864 року – виключно повіреними, які були присяжними або приватними.

Серед губерній Південно-Західного краю привертає увагу Подільська губернія, яка була сформована із земель, приєднаних до Російської імперії в результаті другого та третього поділів Польщі 1793–1795 рр. [30, с. 238-275]. У дослідженні зосередимось переважно на тій частині Поділля, що нині входить до Хмельницької області (це колишні Кам’янецький, Проскурівський,

Летичівський, Ушицький та частково Літинський повіти). Але, не будемо забувати, що усі процеси і події, пов'язані з історією адвокатури, які відбувались на Поділлі, були характерні і для сусідніх Волині та Київщини [10, с. 31-36].

Після поширення на подільських землях адміністративно-територіального устрою Росії, самодержавство, виходячи з політичної доцільності та ефективності державного управління, обережно приступило до поступового запровадження та використання на цих територіях системи імперського права. Отже, в регіоні ще деякий час зберігали існуючий до цього судоустрій Речі Посполитої. Зокрема, у цивільному судочинстві діяли Литовський Статут та місцеві закони, у діловодстві використовувалася польська та російська мови. Так само, певний час зберігалися закладені за часів Речі Посполитої традиції функціонування адвокатури.

Отже, наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. правовий та професійний статус адвокатів Подільської губернії визначався загальним законами, які діяли на території Правобережної України та місцевими особливостями, сформованими протягом перебування у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. В цей час зберігалася дія Литовських Статутів, норм магдебурзького права, польських сеймових постанов, які в тогочасних джерелах називалися конституціями (*konstytucje* – закони сейму, які регулювали діяльність королівських судів і трибуналів). Крім того, поступово вводилися в дію російські закони, іноді скасовуючи, а іноді дублюючи попередні. На місцевому рівні вимоги до адвокатів та порядок участі їх у судочинстві регламентували постанови та вимоги Подільського губернського правління, яке контролювало діяльність судових установ та органів самоврядування (магістратів, ратуш), до яких подавались формулярні списки адвокатів, особисті документи, що надавали захисники на участь у виборах на вакантну посаду тощо.

Нагадаємо, що Литовські Статути та магдебурзьке право юридично оформили право кожної людини вимагати прокуратора (адвоката). Більше того, існувала вимога безкоштовного надання адвокатських послуг тим особам, які мали бажання найняти захист, але не мали коштів або можливості знайти його. Прокуратор в таких випадках не міг відмовитись від покладеного на нього обов'язку.

В Литовських Статутах і серед норм магдебурзького права було чітко прописано, хто міг надавати адвокатські послуги, на яких підставах і яке покарання накладались за недобросовісне ведення справи [27, с. 126]. Зокрема, прокуратором могла бути людина, яка мала нерухомість у Великому князівстві Литовському. Але у випадку відстоювання честі, захист могла здійснювати навіть неосіла у державі людина. Другий Статут визначив список тих, кому було заборонено займатися прокураторською діяльністю. Це – судді, підсудки, судові писарі, духовні особи. Третій Статут підтверджує перелік цих осіб, і уточнює: “в тих повітах, де вони самі є судом” [28, с. 114; 29, с. 312-313]. Отже,

судові урядовці не мали права виступати захисниками в територіальних межах діяльності власного суду.

У XVIII ст. крім Литовських Статутів і магдебурзького права на території Правобережжя діяльність адвокатів регламентувалася польськими конституціями 1726, 1764 та 1768 рр. Вимоги до адвоката були наступними: обов'язкова приналежність до шляхетського стану, наявність маєтку, благонадійність, знання законів та принесення присяги.

Влада Російської імперії, взявши за основу названі норми польсько-литовських законів, вирішила не міняти вже укладений на приєднаних землях інститут адвокатури, а лише адаптувати його до імперської адміністративно-правової системи. Зокрема, на розгляд Сенату управитель Мінської, Волинської та Подільської губерній генерал від інфантерії О.Беклешов подав рапорт, який було розглянуто 11 вересня 1797 р., де поряд з іншими ставилося питання про можливість "... допущення к судным процессам Адвокатов с присягою, в принимании от них объяснения дел на бумаге, под названием индуктов и на оные возражений". У відповідь Сенат не тільки не заперечував, а й запропонував залишити ті ж правила, які суди мали раніше, згідно з попередніми їх правами та привілеями [32, с. 99].

Законодавче оформлення адвокатури в західних губерніях Російській імперії розпочала затверджена 14 грудня 1797 р. доповідь Правительствующою Сената "О выборах адвокатов в Литовской губернии, об отрешении их от должности и о представлении всякой тяжущей стороне призводит дело свое и без адвоката" [11], а згодом постанова від 11 березня 1798 р. "О избирании адвокатов в Литовской губернии по удостоению суда" [12].

Російське законодавство в цілому продублювало норми польсько-литовських законів стосовно правового та професійного статусу адвокатів. У першому документі серед іншого вказувалося, що адвокат повинен бути спадковим дворянином, мати посесію (володіння людьми чи землями), ні в якому ганебному вчинку не звинувачений та обов'язково присягнути на посаду свою. Крім того потрібно було мати свідоцтво про науки свої у школі та декілька років працювати у сфері судочинства під наглядом фахівців. Адвокати обиралися на свої посади на три роки шляхом виборів з числа найбільш здібних та дисциплінованих поданням від місцевого дворянства [8, арк. 158-159]. Правда, другою постановою останній момент був змінений – вибори адвокатів наказали проводити не виборами від дворянства, а "по удостоению" судів [12]. Аргументацію до такого рішення була норма із Литовського Статуту, яка дозволяла суддям наказувати недобросовісного прокуратора (адвоката) як "служашего". Із цього зробили висновок, що адвокати та їх учні повинні знаходитись під начальством і наглядом суду, який їх призначає, вибирає та звільняє із-за злочинів [6, арк. 2].

Покарання за професійні злочини були пом'якшені порівняно з нормами XVI ст. і обмежувались, як максимум, звільненням з посади адвоката. Приводами для застосування такої міри були: підбурення розпочати несправедливу

справу, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків; зраду свого клієнта; зговір із своїм довірительом з метою виграти справу та мати відсоток від прибутку; виступ під чужим ім'ям; затягування часу під час слухання справи; поява перед судом в нетверезому стані; гру в карти та розгульний спосіб життя; хабарництво або надвисока платня за свою роботу; звинувачення у кримінальній справі; самовільна відлучка під час судової сесії без відома суду; за небажання братися за справи бідних чи сиріт, які йому призначив суд, або недбайливе виконання цих справ [6, арк. 3; 11].

Саме ці дві постанови, що були спочатку введені лише у Литовській губернії, згодом (1811 р.) були поширені і на інші західні губернії, у т.ч. Подільську.

Але, поки подільська адвокатура продовжувала працювати на підставі польсько-литовських законів попередніх століть. Про це свідчить складена до 1800 р. Подільським головним судом довідка, у якій роз'яснялося правове підґрунтя для адвокатів губернії [3, арк. 60-61]. У довідці наведені цитати із Литовських статутів і згадки про королівські привілеї XIV–XVII ст., що стосувались адвокатів, а також зроблено акцент на регламентації адвокатської діяльності польськими конституціями 1726, 1764 та 1768 років, адже саме за ними визначалась кількість адвокатів при судах (не більше 30), їх станова приналежність до дворянства та певний рівень освіти. Підкреслювались ще такі вимоги: "...адвокатам быть трезвыми, скромными и готовыми к делам, и неиметь их более 12-ти" [3, арк. 63 зв.]. Таким чином, стає зрозумілим, що наприкінці XVIII – на початку XIX ст. адвокатура Поділля, опинившись в адміністративно-правовому полі Російської імперії, продовжувало діяти згідно польсько-литовських норм, які були визнані російською адміністрацією.

Після заснування у 1796 р. державних органів губернської влади, і серед них судових установ, дворянство губернії по старій традиції висуває на адвокатські посади гідних представників із своїх кіл. Здебільше то були вже досвідчені адвокати, яким потребувалось лише поновити свої свідoctва, надіславши відповідне прохання до Подільського головного суду¹ у губернське місто – Кам'янець-Подільський. Прохання кандидата на отримання адвокатського свідoctва закріплювалося підписами представників дворянського зібрання та колег по адвокатській практиці. У архівних фондах збереглося чимало подібних прохань, датованих кінцем XVIII – початком XIX ст. Всі вони подані на спеціальному гербовому папері, з обов'язковою сплатою 30 копійок державного мита, здебільше польською мовою, яка на той час офіційно вживалась у подільському судочинстві [3, арк. 1-5, 20, 30, 32, 56, 66 та ін.].

---

¹ Подільський головний суд – вища судова інстанція Подільської губернії. До складу суду входили президент і асесори, які обиралися дворянством губернії. Мав кримінальні та цивільні департаменти. Утворений 1796 р., підпорядковувався Сенату, а з 1803 р. – міністерству юстиції. Припинив діяльність 1831 р. у зв'язку із введенням в губернії загальноросійської системи судових установ. Його функції перейшли до губернських палат карного та цивільного судів.

Після подання прохання, кандидату на адвокатську посаду потрібно було здати іспити – дати письмові відповіді на 41 питання з адвокатської діяльності та 68 питань з галузі загального права. Архівні документи зберегли перелік таких питань (*Kweslye prawne w powzadku odebremia examinu od proszacych dopuszczenia siebie na adwokatow...*), які були складені Подільським головним судом та використовувались у 1800–1811 рр. [3, арк. 206-217]. Після успішного іспиту адвокати приймали присягу.

Збереглися списки перших адвокатів Подільської губернії, що були приведені до присяги наприкінці XVIII – на початку XIX ст.: Тадеуш Рачинський, Юзеф Рачинський, Юрій Задніпровський, Олександр Вітвицький, Яків Гумковський, Мацей Добржанський, Мацей Прусиновський, Мартин Глінка, Франциск Зелінський, Габріель Добровинський, Михаль Калинський, Юліан Новицький, Фома Годлевський, Ян Жуковський, Мацей Вишневський, Ян Лесковський, Віктор Бабинський, Павло Пиньковський, Ксаверій Щербицький, Баптиста Ортинський, Фома Лоецький. Усього 21 адвокат [3, арк. 139-140]. Саме така квота на кількість адвокатів була затверджена для Подільського головного суду за пропозицією цивільного губернатора. Тут же було оговорено, що “більше цього числа не приймати, лише на місце тих, що вибули”. Так сталося 1807–1809 рр., коли на місце вибулих Ортинського, Вишневського, Добржанського та Лоецького прийняли Ксаверія Плеровського, Гаспара Плонського, Юзефа Коційовського, Еразма Фліорковського. Проте, вже у 1809 р. 2-й департамент Подільського головного суду враховуючи велику кількість прохань бідних людей, що не мали коштів на оплату послуг адвокатів, вирішив збільшити квоту до 24 адвокатів за умови не відмовляти у веденні справ бідних людей безкоштовно. Того ж року до присяги одразу привели ще двох адвокатів – Яна Підлуського та Петра Вржеша, “людей хорошого поведіння и знающих довольно законы”. Згодом у переліку адвокатів ми бачимо ще Войцеха Беднаровського [3, арк. 139-140, 190]. У 1810 р. відбулась чергова ротация: замість вибулих Зелінського, Годлевського та Калинського Подільський головний суд за проханням адвокатів прийняв в їх число Ксаверія Бонецького, Ігнація Лучинського, Юзефа Богдановича, Антона Стройновського та Василя Дземешкевича – вже досвідчених у юридичних справах, які успішно здали іспити та склали присягу. Останні двоє знаходились за штатом, в очікуванні вакансії, але мали дозвіл займатись адвокатською практикою заміщуючи захворілих або при напливі справ [6, арк. 15-17 зв.].

У 1811 р. сталася важлива подія. Імператорським указом було затверджене “Мнение” Державної Ради від 17 вересня 1811 р. “О распространении постановленных для Литовской губернии правил об адвокатах на прочие от Польши присоединенные губернии” [8, арк. 158-159; 13], яким була підтверджена чинність закону 1797 р. про адвокатів Литовської губернії на території Поділля та Волині, тобто офіційно узаконені правові норми за якими адвокати краю працювали у попередні роки. Єдине, що було вже чітко регламентований кількісний склад захисників. Зокрема, встановлювалась постійна чисельність

штатних адвокатів: при Подільському головному суді – 12, в повітових судах – по 10; в магістратах – по 5; в консисторіях – по 6. Адвокатам дозволялось мати учнів – аплікантив, в той же час заборонялось мати помічників – агентів [6, арк. 12-13 зв.]. Раніше апліканти та агенти завжди входили до числа польської системи адвокатури при судах. Однак відтепер заборона мати агентів суттєво скорочувала корпус захисників, адже число учнів завжди було невеликим – лише деякі адвокати дозволяли собі утримувати учнів.

Вже у жовтні 1811 р. цей указ через 2-й департамент Подільського головного суду був доведений до всіх судів та адвокатів Подільської губернії з поясненнями, які були означені у “мненні” Державної Ради, але не увійшли в основний текст указу. Зокрема, серед іншого було наголошено про головну необхідність даного указу: “В отвращении безпорядков и злоупотреблений, происходящих от неограниченного числа учрежденных польскими конституциями адвокатов” [6, арк. 8-15].

Таким чином, наприкінці 1811 р. перед Подільським головним судом постала проблема – потрібно було фактично удвічі скоротити кількість штатних адвокатів. Було прийнято рішення – всім штатним адвокатам до 20 лютого 1812 р. надати потрібні документи (свідцтво про дворянство, про освіту, про маєтки у губернії). Вибирати адвокатів на 12 штатних посад при головному суді вирішили секретним голосуванням [6, арк. 19].

На жаль, документи подальшого ходу цієї справи збереглися лише фрагментарно, і ми не можемо повністю встановити, хто із кандидатів увійшов у число 12-ти адвокатів при Подільському головному суді та як склалась доля тих, що не пройшли вибори. Але, враховуючи те, що крім головного суду штатні адвокати були затверджені ще при повітових судах і магістратах, можна припустити, що частина “зайвих” адвокатів знайшли собі місце при названих установах. До того ж, була можливість займатись фактично адвокатською справою, виконуючи обов’язки повіреного по справах. Тим паче, що у юридичній практиці Російської імперії подібні фахівці успішно існували та мали на то законні підстави. А після 27 вересня 1821 р., коли було затверджене “мнение” Державної Ради “О предоставлении всякому в присоединённых от Польши губерниях производит дела свои через адвокатов, избранных тамошними Главными судами, или через другого поверенного, уполномоченного законною доверенностью”, було офіційно дозволено не лише адвокатам вести справи підзахисних у судах, але і користуватись послугами повірених, що мали на то законні довіреності [14].

Також нажаль мало збереглося документів, з яких можна було-би простежити роботу подільських адвокатів. Як вказують архівні матеріали, адвокатура початку XIX ст. не мала усіх рис сучасних адвокатів, які в умовах змагального та відкритого суду представляють інтереси клієнта у кримінальних і цивільних правовідносинах при проведенні попереднього слідства та безпосередньо в суді, а також надають юридичні консультації, готують проекти юридичних документів тощо. Коло повноважень тогочасної адвокатури при обвинуваль-

ному й закритому судовому процесі обмежувалося наданням правової допомоги при зверненні до суду з питань цивільних правовідносин (спадкування, розлучення, стягнення грошових боргів, розв'язання земельних суперечок, різного роду спори тощо), але участі у судовому процесі адвокат не брав.

Виступали адвокати як правило від фізичних осіб – поміщиків, купців, міщан та селян, інколи від групи осіб та громад. Були і такі адвокати, що успішно вирішували питання декількох громад. Так, у судових документах 1820-х рр. зустрічаємо справи, які вів адвокат Віктор Фліорковський – він виступав як повірений у справах єврейської громади міста Брацлава, містечок Немирова та Тульчина [7, № 18].

Ще краще йшли справи у його старшого брата – Еразма Фліорковського. Із них можна виокремити надзвичайно успішні. Він виграв майже безнадійну справу для поміщика Владислава Холопєвського, коли його кредитори (понад 20 різних осіб) вимагали розпродажі його Гушинецького ключа. Адвокат домігся гарної мирової – зняття з торгів ключа, а також прийнятного для підзахисного “розпису” боргів. Допоміг Е.Фліорковський поміщикові Августину Дзержку у справі із його сестрою княгинею Шуйською, яка вимагала для себе невиправдано високого посагу. Тут слід зазначити, що княгиня прибігла до послуг доволі відомих столичних адвокатів, але справу блискуче виграв подолянин. Серед інших великих боргових справ успішними для Еразма були дві справи для пана Григорія Садовського, який судився за борги з поміщиками Іваном Богушем та Карлом Дзеконським. Вдалося Е.Фліорковському миром вирішити спори між поміщицею Шидловською з її синами за маєток, графа Іраклія Моркова з Ксаверієм Тржецьким за орендну посесію, поміщиків Раковських з нащадками Холопєвського за різні суми, поміщика Франця Ярошинського з подружжям Виржжавських про призначення останнім посагу, а також дві справи пана Григорія Чайковського з Шенбергами, що були заведені з претензіями за постачання дров. Виграв адвокат важливу для того ж графа Моркова справу про контракт на продажу пшениці. Цікаво, що Еразм Фліорковський чимало справ завершував “мировою”, що заробило йому славу майстра мирових справ. Додамо, що з біографії Е.Фліорковського відомо, що він прийняв адвокатську присягу 1809 р. і беззмінно до 1832 р. працював при Подільському головному суді. За багаторічну та відмінну адвокатську роботу, яка вирізнялась небувалим альтруїзмом (вів багато справ неімущих, вдів, сиріт та ін.), був 1834 р. за поданням подільського губернатора та подільського предводителя дворянства представлений до нагороди [8, арк. 11, 32-40, 44-45].

Таким чином, на прикладі діяльності адвоката Е.Фліорковського бачимо, що важливим показником професіоналізму тодішніх адвокатів було вміння вирішувати справи мировою, не доводячи їх до суду. Також бачимо, що чимало справ адвокатам доводилось вести для доволі багатих і поважних людей. Зрозуміло, що крім офіційних судових витрат, клієнти виплачували адвокату певні гонорари. Чітких розцінок на початок XIX ст. у особистих документах адвокатів ми не знайшли. Не вказані суми винагороди і у судових документах.

Аналіз джерел також свідчить, що коло повноважень тогочасної адвокатури при обвинувальному й закритому судовому процесі обмежувалося наданням правової допомоги при зверненні до суду з питань цивільних правовідносин (спадкування, стягнення грошових боргів, розв'язання земельних суперечок), але участі у судовому процесі адвокат фактично не брав.

Серед архівних документів зустрічаються такі, що розкривають деякі негативні явища у діяльності подільських адвокатів. Найпоширенішими порушеннями тих років були – робота без вчасно поновлених свідоцтв та адвокатська практика без затверджених на то документів. Було таке, що адвокати для заробітку затягували, а той заплутували справи у власних інтересах. Інколи траплялись більш серйозні порушення. Були випадки, коли адвокати не знайшовши достатньо законних правових аргументів під час захисту, застосовували фізичну силу. Так, 1802 р. у губернському центрі розглядалась скарга від представників Балтського повітового суду Яна Яворовського і Базиля Леонтовича, які повідомили про нанесення їм балтським адвокатом Шамбелянам Виринським принижень та побоїв [2, арк. 3–4]. Попри вади, адвокатура, враховуючи її надзвичайну затребуваність, успішно виконувала свої функції щодо врегулювання цивільних відносин на Поділлі.

Тим часом, після указу від 17 вересня 1811 р., подільська адвокатура була приведена до нових штатів. Нагадаємо, що тоді діяльність адвокатів була визнана легальною в межах визначених норм при головному суді (не більше 12 осіб), повітових судів (при кожному не більше 10 осіб) та магістратах (при кожному не більше 5 осіб). У ці роки (1812–1840 рр.) штатні адвокати зустрічаються при всіх дванадцяти повітових судах Подільської губернії, їх кількість сягала близько 100 осіб. А от законне право мати адвокатів при магістратах і консисторіях, на Поділлі повністю не було використано. За звітами 1832–38 рр. бачимо, що при Подільській римо-католицькій консисторії та при більшості магістратів (Балтський, Вінницький, Гайсинський, Літинський, Проскурівський, Ушицький) і ратуш (Барська та Смотрицька) адвокатів не було. Вказано лише, що Летичівський городовий магістрат мав одного адвоката – дворянина Яна Волковинського [8, арк. 114] та Могилівський городовий магістрат – двох (Антон Янковський та Станіслав Петровський) [1, арк. 42]

З наступних законодавчих актів Російської імперії, що регулювали діяльність адвокатів слід звернути увагу на Сенатський наказ 1822 р. про підтвердження необхідності призначати адвокатів для бідних людей безкоштовно [15]. 22 квітня 1825 р. було заборонено в приєднаних від Польщі губерніях друкувати без цензури адвокатські речі [16]. Ще один Сенатський указ 25 січня 1828 р., який підтвердив правомочність конституцій 1726 та 1764 років щодо виборів адвокатів і уточнив, що ці посади можуть займати лише дворяни, які володіють маєтком як за втчинним (спадковим), так і заставним правом [17].

Головні зміни у діяльності подільської адвокатури настали після придушення Польського повстання 1830–31 років. Реакція царської влади торкнулась усього адміністративно-політичного укладу життя західних губерній. Основні

репресивні методи були запроваджені проти польського дворянства та католицької церкви. Був запущений механізм русифікації – повне приведення діяльності державних установ, місцевого управління і органів самоврядування до російської законодавчої бази, громадського устрою і релігійних традицій до загальноросійських.

Після придушення Польського повстання 1830–31 років в умовах втрати довіри верховної влади до місцевого дворянства (переважної більшістю – поляки), царат розпочав активну русифікацію Західного краю². Упродовж 1831–1848 рр. діяв Комітет у справах Західних губерній, який був провідником політики самодержавства щодо поширення загальноімперського законодавства та адміністративного управління.

Указом “О присвоении всем присутственным местам и должностным лицам в Западных губерниях тех наименований, какие существуют в великороссийских губерниях” від 30 жовтня 1831 р. на території Південно-Західного краю (Київська, Подільська та Волинська губернії) була запроваджена адміністративно-судова система, за зразком Російської імперії [19]. Існуюча система загальних судів приводиться у відповідність до загальноімперської судової системи: міські суди скасовуються, а їх справи передаються до повітових, головні суди перейменовуються у відповідні палати кримінального та цивільного суду. Скасовувалися посади підкомор'їв, комірників, хорунжих та возних, їхні функції передаються до повітових судів [20].

Найефективнішим засобом русифікації краю уряд вважав поширення російської мови. За поданням Київського військового губернатора 11 травня 1832 р. був виданий указ “О введении русского языка в судопроизводство по всей Киевской губернии” задля подолання “незручностей та труднощів, викликаних застосуванням у судочинстві польської мови” [21], а вже з 1 січня 1833 р. російська мова запроваджувалася у всіх судових установах Подільської та Волинської губерній [22].

Отже, з 1833 р. на Поділлі та Волині було впроваджено російську мову у цивільному судочинстві. Таким чином, до вимог, що існували раніше для адвокатів (приналежність до шляхетського стану, наявність маєтності, відповідної освіти, попереднього стажу роботи у судових установах, відсутність зауважень та покарань по службі, принесення присяги на свою посаду), додалось обов'язкове знання російської мови. Причому, на останню вимогу чиновники судів звертали прискіпливу увагу. Вже 8 квітня 1832 р. Київський, Подільський і Волинський генерал-губернатор дав розпорядження зібрати відомості про

---

² Західний край – неофіційна назва західних територій Російської імперії, за винятком Царства Польського, що були приєднані під час трьох поділів Речі Посполитої. Західний край не був офіційною адміністративною одиницею, але є загальною назвою для двох одиниць – Південно-Західного краю (Київська, Подільська та Волинська губернії) та Північно-Західного краю (6 білоруських і литовських губерній).

адвокатів Подільської губернії, в яких серед іншого обов'язково зазначити рівень володіння російської мови [8, арк. 114]. Ну а наслідки для тих, хто не знав на достатньому рівні мову, були суворі – звільнення від адвокатської практики. Наприклад, штатного адвоката Проскурівського повітового суду Іполита Янковського звільнили у 1838 р. від обов'язків як “незнающего русского языка, и поему не могущего быть полезным в русском судопроизводстве”, хоча дворянин І.Янковський відповідав всім іншим вимогам, мав авторитет у повіті та 22-річний стаж адвокатської роботи [1, арк. 6, 40].

Документи штатних адвокатів різних подільських судових місць свідчать про намагання захисників відповідати зазначеним у законодавстві вимогам. Так, за формулярними списками визначається, що всі вони вважали себе шляхетського походження (але не всі були затверджені Герольдією), більшість володіла маєтками як за спадковим, так і за заставним правом з невеликою кількістю селян, всі отримали освіту у повітових училищах або гімназіях, мали досвід юридичної практики, склали екзамен на посаду адвоката, прийняли присягу тощо. Саме це засвідчують, наприклад, формулярні списки адвокатів Подільської палати цивільного суду та Проскурівського повітового суду, що збереглися серед архівних документів 1832–1838 рр., або документи, що подавали кандидати на посаду адвокату [1, арк. 30-33; 8, арк. 103-105, 165-167]. Але, коли справа торкалась затвердження на посаду або перевірки, то виявилось, що не всі адвокати могли документально підтвердити відомості внесені до послужних списків, а деякі не знали на потрібному рівні російської мови.

Тому, коли у березні-вересні 1838 р. за пропозицією генерал-губернатора згідно імператорського указу пройшла комплексна перевірка адвокатів судових місць Подільської губернії, виявилось що 49 захисників не відповідають належним вимогам, а 8 адвокатів Брацлавського повітового суду взагалі документально не оформлені у штат. Вердикт генерал-губернатора та Подільського губернського правління був суровим – їх всіх “как не имеющих все качества, предписанных законами для адвокатов в этом звании” до 20 жовтня 1838 р. було відсторонено від адвокатської діяльності [1, арк. 21, 47-50]. Успішно пройшли цю перевірку лише 22 адвокати: при Подільській цивільній палаті – Олексій Яцевський, Іван-Непомуцен Модзелевський, Віктор Фліорковський, Іван Салацький, Антон Новацький, Давид Білінський; при повітових судах: при Кам'янецькому – Андрій Вигура, Йосип-Гржимайло Пшебишевич; при Проскурівському – Михайло Козловський; при Вінницькому – Микола Розмаринівський; при Гайсинському – Гилярій Доманський, Антон Оборський; при Балтському – Михайло Галензовський; при Могилівському – Іван Стеблецький, Антон Янковський, Петро Плесневич; при Ямпільському – Фома Негршецький, Корнелій Закревський; при Ушицькому – Бернард Лубковський, Сатурніан Сарнецький; при Могилівському городовому магістрату – Антон Янковський та Станіслав Петровський. Як бачимо, наприкінці 1838 р. деякі суди, як то Летичівський та Брацлавський повітові суди (в обох не пройшли перевірку по 8 адвокатів), взагалі залишилися без адвокатів [1, арк. 47-

47 зв.]. Серед адвокатів, яких відсторонили від діяльності, було чимало авторитетних фахівців. Наприклад, подільський дворянин Юліан Новицький, який з 1798 р. працював у канцелярії Подільського головного суду у чині колезького регістратора та 1803 р. вступив у адвокатську службу. На 1838 р. він був найдосвідченішим адвокатом Поділля з 35-ти річним стажем. Але, незважаючи на це, опинився у числі звільнених того року за результатами перевірки, адже на той час не мав у власності маєтку (землі) з кріпаками. Зі справи про звільнення видно, що Ю.Новицький на початку XIX ст. володів лише заставною маєтністю, яку у 1830-х рр. підтвердити не зміг [1, арк. 50; 8, арк. 103].

Наслідки даної перевірки формально виглядають вповні законними, але тут бачиться інше – був запущений механізм поступового знищення самовладдя інституту адвокатури. По-перше, перевірку адвокатури вищі органи влади розпочали не випадково після Польського повстання 1830–31 років. Сталося це передусім через втрату довіри до поляків, представництво яких серед адвокатів було майже стовідсоткове. По-друге, російські можновладці вбачали у існуванні адвокатури непотрібний для імперської авторитарної судової системи орган, а самих адвокатів як клас “...які слугували основою для поширення заколоту, а тому небезпечний та шкідливий”. Отож, склалась така картина: царат після приєднання від Польщі західних земель отримав порівняно прогресивний інститут адвокатури, якої на той час у Російській імперії взагалі не існувало. Замість того, аби взяти його за зразок, поширити в інших губерніях імперії та вдосконалювати за вимогами часу, він його фактично “законсервував” на рівні XVIII ст. та ще обтяжив власними обмеженнями та нормами. За чотири десятиліття адвокатура, яка діяла за польсько-литовським зразком, так і не змогла органічно адаптуватись у російську адміністративно-правову систему. Але, знаючи державні принципи існування царської Росії у першій половині XIX ст., нам зрозуміло, що по-іншому бути не могло, адже основою політики самодержавства у будь-якому іншонаціональному куточку імперії була русифікація. У західних губерніях цей процес спочатку йшов повільно, значно прискорившись після поразки Польського повстання 1830–31 років.

Значну роль у русифікації Південно-Західних губерній та знищенні національної правової системи Правобережної України відіграв призначений у 1837 р. генерал-губернатором Київської, Волинської та Подільської губерній генерал Д.Бібиков. Цей урядовець докладав чимало зусиль для поширення в зазначених місцевостях загальноросійського законодавства та зміцнення імперських адміністративно-судових органів. За поданням Д.Бібікова було видано низку указів щодо зміцнення бюрократичного апарату, зокрема “О замещении должностей членов уездных судов, избираемых от дворянства, чиновниками от короны” від 15 квітня 1840 р. [23], “Об усилении способов полиции в некоторых городах и уездах Вольнской и Подольской губерний” від 10 травня 1840 р. [24], “Об образовании состава присутствия уездных судов в западных губерниях” від 4 грудня 1840 р. [26] тощо. Від іншого царського урядовця – міністра внутрішніх справ Д.Блудова у 1837 р. вийшла пропозиція

про ліквідацію магістратів та ратуш з передачею їх справ до ведення повітових судів. Але на місцях цей проект губернські органи влади не підтримали – магістрати і ратуші продовжували діяти до реформ 60-х рр. XIX ст. [31].

25 червня 1840 р. за указом Миколая I “О распространении силы и действия российских законов на все западные, возвращенные от Польши области” [25] на територію Південно-Західного краю поширювалося загальноросійське законодавство та припиняли дію Литовський статут і сеймові конституції. Таким чином, у Київській, Волинській та Подільській губерніях почали діяти російські закони в повному обсязі, місцеве законодавство припинило свою дію, судоустрій та судочинство уніфікувалися [9, арк. 1-12]. При цьому інститут адвокатури, який вів свої традиції від литовсько-польських часів, фактично був ліквідований. З архівних матеріалів випливає, що загалом після 1840 р. офіційний термін “адвокат” зникає, відтоді його послуги вважалися неофіційними. В судах представниками підсудних могли бути лише повірені (уповноважені) у справах, але вони як правило виконували здебільше представницькі функції та рідко здійснювали захист.

Підтвердженням цілеспрямованої ліквідації інституцій адвокатури на західних землях є відомі слова імператора Миколая I: “Нет... пока я буду царствовать, России не нужны адвокаты. Проживем и без них” [32, с. 96].

Такий стан у судово-правовій системі Поділля та суміжних територій – відсутність офіційної адвокатури, тривав понад два десятиліття – до судової реформи 1864 року. Одним із головних нововведень запропонованої реформи було введення у тодішнє російське судочинство офіційної інституції адвокатури – присяжних і приватних повірених.

Таким чином, в історії адвокатури Поділля кінець XVIII – перша половина XIX ст. стали складним періодом. Її інтеграція у російську судову систему стала складною та неоднозначною. Царська влада спочатку для підтримки в середовищі місцевої знаті пішла на збереження певних елементів судової системи Речі Посполитої, зокрема, адвокатури. Проте, поступова зміна законодавчої бази щодо адвокатської практики, введення норм російських законів у судочинстві та реакція на Польське повстання 1830–31 років привели спочатку до обмеження діяльності адвокатів, а згодом до ліквідації названої інституції. Після царського указу від 25 червня 1840 р. у Подільській губернії почали діяти російські закони в повному обсязі, отож інститут адвокатури, який вів свої традиції від литовсько-польських часів, фактично був ліквідований.

Список використаних джерел і літератури

1. Держархів Хмельницької обл., ф. 2, оп. 1, спр. 52.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 172.
3. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 1652.
4. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 1849.
5. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 2307.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 2363.
7. Держархів Хмельницької обл., ф. 120, оп. 1, спр. 3113.

8. Держархів Хмельницької обл., ф. 196, оп. 1, т. 1, спр. 13.
9. Держархів Хмельницької обл., ф. 196, оп. 1, т. 1, спр. 43.
10. Зосімович, О. Правовий та професійний статус адвокатів Волинської губернії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Літописець: Збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Права людини: історія і сьогодення” (м.Житомир, 6 грудня 2012 року). – 2013. – С. 31-36.
11. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ), Собр. 1, Т. XXIV. – № 18266.
12. ПСЗРИ, Собр. 1, Т. XXV. – № 18427.
13. ПСЗРИ, Собр. 1, Т. XXXI. – № 24778.
14. ПСЗРИ, Собр. 1, Т. XXXVII. – № 28660.
15. ПСЗРИ, Собр. 1, Т. XXXVIII. – № 28936.
16. ПСЗРИ, Собр. 1, Т. XL. – № 30328.
17. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. III, Отд. 2. – № 1754.
18. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. VI, Отд. 2. – № 4869.
19. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. VI, Отд. 2. – № 4894.
20. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. VII. – № 5068.
21. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. VII. – № 5354.
22. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. VII. – № 5407.
23. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. XV, Отд. 1. – № 13386.
24. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. XV, Отд. 1. – № 13465.
25. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. XV, Отд. 1. – № 13591.
26. ПСЗРИ, Собр. 2, Т. XV, Отд. 1. – № 14016.
27. Святоцька, В. Адвокатура України за магдебурзьким правом / Вікторія Святоцька // Право України, 2006. – № 7. – С. 125-126
28. Старченко, Н. Умоцвані – прокуратори – приятелі. Хто вони? (становлення інституту адвокатури на Волині в кінці XVI ст.) / Н. Старченко // Соціум. Альманах соціальної історії, 2002. – № 1. – С. 111-117.
29. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.
30. Філінюк, А. Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XIX століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: [монографія] / А. Г. Філінюк. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.
31. Циркуляр міністра внутрішніх справ Д.Блудова цивільним губернаторам про приєднання справ магістратів і ратуш до повітових судів 30 січня 1837 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cn.archives.gov.ua/statti.html>.
32. Шевчук, А. В. Інтеграція інституції адвокатури Речі Посполитої до російської судової системи Правобережної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. / А. В. Шевчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Вип. 10. – Луцьк, 2012. – С. 96-105.

Sergiy Yesiunin**Advocacy of Podolia during the integration period to Russian legal system in the late XVIII and first half of the XIX century (1793–1840)**

On the basis of archival and published sources the study of the history of the advocacy in Podolia 1793–1840. In chronological order reflected the process of integration and adaptation of Podolsky advocacy to the Russian legal and administrative system, its gradual reformatting in accordance to the rules of Imperial law and, subsequently, its liquidation. Accented attention that on the territory, that was incorporated in the late XVIII century to the Russian Empire as a result of the partitions of Poland, unlike other Ukrainian lands (on the left Bank and South), already existed a developed system of advocacy. In the early nineteenth century. At the begging of the XIX century Podolsky advocacy was partially adapted to established in Podolsk province judiciary but continued to work on the basis of the Polish-Lithuanian laws of previous centuries. However, the gradual change of the legislative framework concerning legal practice, establishment of Russian law in the proceedings and the reaction to the Polish uprising of 1830–31 years led first to the restriction of the activities of advocates, and subsequently to the liquidation of the above organizations. After the tsars decree of June 25, 1840 in Podolsk province began to operate Russian laws entirely, therefore, the advocacy Institute, who led their traditions from the Lithuanian-Polish times, was in fact liquidated. The official term “lawyer” disappears, since his services were considered to be informal. In the courts by representatives of the defendants could only be attorneys (authorised) in Affairs, but they, as a rule, carried out mainly representative functions and did not protect. This condition in the legal system of Podolia and adjacent territories – the lack of official advocacy, lasted more than two decades, until the judicial reform of 1864.

Among other things, the study conducted analysis of personnel formation of Podolsky advocacy, its quantitative composition and the social environment from which it was formed. Defined the conditions for the activities of advocates, their credentials and explained the reason for the elimination of this organization. Given the names of lawyers Podolsk province, that sworn in at the end of XVIII – early XIX century.

Keywords: *advocate, advocates, legal system, integration, Podolsky chief court, district courts, Podolsk province, South-Western region of Russian Empire.*

С.Н.Есюнин**Адвокатура Подолии в период интеграция в российскую судебную систему в конце XVIII – первой половине XIX в.**

На основе архивных и опубликованных источников проведено исследование истории адвокатуры Подолии в 1793–1840 гг. В хронологическом порядке отражен процесс интегрирования и адаптации подольской

адвокатуры в российскую административно-правовую систему, постепенное ее полное приведение к нормам имперского законодательства, а впоследствии – ликвидации. Акцентировано внимание на том, что на территории, инкорпорированной в конце XVIII в. в Российскую империю в результате разделов Речи Посполитой, в отличие от других украинских земель (левобережных и южных) уже существовала развитая система адвокатуры. В начале XIX в. подольская адвокатура была частично адаптирована к созданным в Подольской губернии судебным органам, но продолжала работать на основании польско-литовских законов предыдущих веков. Однако, постепенное изменение законодательной базы для адвокатской практики, введение норм российских законов в судопроизводство и реакция на Польское восстание 1830–31 годов привели сначала к ограничению деятельности адвокатов, а затем к ликвидации названной институции. После царского указа от 25 июня 1840 г. в Подольской губернии начали действовать российские законы в полном объеме, поэтому институт адвокатуры, который вел свои традиции от литовско-польских времен, фактически был ликвидирован. Официальный термин “адвокат” исчезает, с тех пор его услуги стали считаться неофициальными. В судах представителями подсудимых могли быть только поверенные (уполномоченные) по делам, но они как правило выполняли преимущественно представительские функции и не совершали защиту. Такое положение в судебно-правовой системе Подоля и смежных территорий – отсутствие официальной адвокатуры, длился более двух десятилетий – до судебной реформы 1864 г.

Среди прочего, в исследовании проведен анализ формирования кадров подольской адвокатуры, ее количественный состав и социальную среду, из которой она формировалась. Определены условия деятельности адвокатов, их полномочия и выяснены причины ликвидации этого института. Представлены фамилии адвокатов Подольской губернии, которые были приведены к присяге в конце XVIII – начале XIX в.

Ключевые слова: адвокат, адвокатура, судебная система, интеграция, Подольский главный суд, уездные суды, Подольская губерния, Юго-Западный край, Российская империя.

Одержано 5 вересня 2016 року